

בדין מרחיצין את הקטן, קלד ע"ב

- א. משנה. מרחיצין את הקטן, בין לפני המילה ובין לאחר המילה. ומזלפין עליו ביד, אבל לא בכלי. רבי אלעזר בן עזריה אומר: מרחיצין את הקטן ביום השלישי שחל להיות בשבת, שנאמר +בראשית לד+ ויהי ביום השלישי בהיותם כאבים. ספק ואנדרוגינוס – אין מחללין עליו את השבת. ורבי יהודה מתיר באנדרוגינוס.
- ב. גמרא. והא אמרת רישא מרחיצין! רב יהודה זרבה בר אבוה דאמרי תרווייהו: כיצד תני; מרחיצין את הקטן בין לפני מילה בין לאחר מילה, כיצד – מזלפין עליו ביד, אבל לא בכלי.
- ד. אמר רבא: והא מרחיצין קתני! – אלא אמר רבא, הכי קתני: מרחיצין את הקטן בין מזלפין מילה בין לאחר המילה, ביום הראשון – כדרכו, וביום השלישי שחל להיות בשבת – מזלפין עליו ביד, אבל לא בכלי. רבי אלעזר בן עזריה אומר: מרחיצין את הקטן ביום השלישי שחל להיות בשבת, שנאמר ויהי ביום השלישי בהיותם כאבים.
- ה. תניא כוותיה דרבא: מרחיצין את הקטן בין לפני מילה בין לאחר מילה, ביום ראשון – כדרכו, וביום השלישי שחל להיות בשבת – מזלפין עליו ביד, רבי אלעזר בן עזריה אומר: מרחיצין את הקטן ביום השלישי שחל להיות בשבת, ואף על פי שאין ראייה לדבר – זכר לדבר, שנאמר ויהי ביום השלישי בהיותם כאבים. וכשחן מזלפין – אין מזלפין לא בכוס ולא בקערה ולא בכלי, אלא ביד. אתאן לתנא קמא. מאי אף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר? – משום דגדול – לא סליק בישראל הייא, קטן – סליק ביה בישראל הייא
- ו. החזא דאתא לקמיה דרבא, אורי ליה כשמעתיה. איחלש רבא. אמר אנא בחד תרגימנא דסבי למה לי? – אמרו ליה רבנן לרבא: וחתניא כוותיה דמר! – אמר להו מתניתין כוותיהו דיקא. ממאי – מדקאמר רבי אלעזר בן עזריה אומר: מרחיצין את הקטן ביום השלישי שחל להיות בשבת. אי אמרת בשלמא תנא קמא מזלפין קאמר – היינו דקאמר ליה רבי אלעזר בן עזריה מרחיצין, אלא אי אמרת תנא קמא מרחיצין ביום הראשון קאמר, ומזלפין ביום השלישי – האי רבי אלעזר בן עזריה אומר מרחיצין? אף מרחיצין מיבעי ליה. כי אתא רב דימי אמר רבי אלעזר: הלכה כרבי אלעזר בן עזריה.

שלושה משתנים יש במשנה בדין הרחיצה [הערכים הימניים נוטים לקולא]:
 הזמן [ימים ראשונים / יום השלישי]
 האופן [מזלפין / מרחיצין]
 השיטה [ראב"ע / ת"ק]

שיטת ראב"ע שמרחיצים את הקטן בין בימים הראשונים ובין ביום השלישי, בין כדרכו (מרחיצין) ובין שלא כדרכו (מזלפין).

שיטת ראב"ע

רחיצה	זילוף	
מותר	מותר	ימים ראשונים
מותר	מותר	יום השלישי

בפשטות, ת"ק חולק על ראב"ע במשתנה הזמן, ואוסר ביום השלישי, אך במשתנה האופן יש לכאורה סתירה בשיטתו, פתח במרחיצין וסיים במזלפין. נחלקו אמוראים ביישוב הסתירה, וממילא בביאור שיטתו של ת"ק [בכותרת הטבלה נרשום את מספר המשבצות המותרות]:

לרב יהודה ורבה בר אבוב הסיפא (מזלפין) מגדירה את הרישא של ת"ק (מרחיצין), דהיינו מותר רק בתרתי לטיבותא (ימנית עליונה), גם בימים הראשונים וגם בזילוף. המחלוקת עם ראב"ע היא קיצונית, שהוא מתיר בכל ארבע המשבצות וחכמים רק באחת. לרבא הרישא והסיפא לא עוסקות באותו מקרה: הרישא מתירה לרחות כדרכו בימים הראשונים, והסיפא מתירה זילוף ביום השלישי. לפי זה אסור רק בתרתי לריעותא (שמאלית תחתונה), גם ביום השלישי וגם כדרכו, ורק במשבצת זו נחלקו על ראב"ע שמתיר אפילו בתרתי לריעותא.

רב יהודה ורבה ב"א [1]			רבא [3]		
רחיצה	זילוף		רחיצה	זילוף	
ימים ראשונים	מותר	אסור	ימים ראשונים	מותר	מותר
יום השלישי	אסור	אסור	יום השלישי	מותר	אסור

בברייתא בסעיף ה מפורש כשיטתו של רבא, אלא שמהמשנה עצמה דייק רבא להיפך משיטתו: אם אכן ת"ק היה מתיר בשלוש משבצות ראב"ע היה צריך לומר 'אף מרחיצין', ולא סתם מרחיצין. בביאור טענה זו נחלקו הראשונים. רש"י כתב:

אי אמרת בשלמא תנא קמא מזלפין – ביום ראשון קאמר, ולא איירי בהרחצה כלל אלא בזילוף – היינו דאתא ר' אלעזר בן עזריה ופליג, ואמר מרחיצין. אלא אי אמרת – תנא קמא נמי מרחיצין אמר בשני הימים, ולא פליג ר' אלעזר אלא איום שלישי, דקאמר תנא קמא מזלפין, אף מרחיצין ביום השלישי מיבעי ליה.

מדברי רש"י עולה, שהמשבצת שמהווה את הקושי לרבא היא השמאלית עליונה: כיוון שלפי רבא ת"ק מתיר לרחוץ בימים הראשונים (שמאלית עליונה), וראב"א רק מוסיף שדין זה קיים גם ביום השלישי היה ראוי שיאמר 'אף' מרחיצין ביום השלישי, כשה'אף' מתייחס ליום השלישי, כאילו אמר: אף ביום השלישי מרחיצין. לעומת זאת לפי רבי יהודה ורבה ב"א שת"ק אסור בשמאלית עליונה, דהיינו שלא התיר רחיצה כלל, מובן שראב"ע נקט מרחיצין ללא אף. בעוד שה'אף' לפי רש"י מתייחס ליחס בין הימים הראשונים ליום השלישי (בין השורה העליונה לתחתונה), הרי שלפי רבינו חננאל ה'אף' מתייחס ליחס בין הזילוף לרחיצה (בין הטור הימני לשמאלי), זו לשונו:

דאי כתירוצי דידיה דאוקמא למתניתין שאמרו חכמים מרחיצין ביום ראשון בשבת כדרכו ומזלפין ביום שלישי שחל להיות בשבת ר' אלעזר בן עזריה אומר אף מרחיצין ביום שלישי שחל להיות בשבת היה צריך לומר מפני שאמרו חכמים יום ג' שחל להיות בשבת מזלפין בא הוא ואמר מזלפין ואף מרחיצין אלא מכיון (כולא) [ולא] אמר כך שמעינן מינה שלא הזכירו חכמים ביום ג' שחל להיות בשבת לא רחיצה ולא זילוף. וממילא שמעינן דלית לחו לרבנן ביום השלישי לא רחיצה ולא זילוף.

לר"ח הקושיא היא מהמשבצת השמאלית עליונה: אם ת"ק מתיר זילוף ביום השלישי ראב"ע היה צריך לומר 'אף' מרחיצין ביום השלישי, כשה'אף' מתייחס לזילוף: לא רק זילוף מותר בשלישי אלא גם רחיצה. מתוך מה שלא אמר 'אף' מוכח שרבי יהודה ורבה ב"א, שת"ק לא התיר כלל בשלישי, ולכן ראב"א אמר סתם מרחיצין.

לכאורה פירושו של ר"ח מתיישב טוב יותר בלשון הגמרא 'אף מרחיצין מבעי ליה', לשון שמשמעה שהאף מתייחס ליחס בין מרחיצין למזלפין. אמנם נראה, שרש"י דקדק מה'בשלמא' של הגמרא: 'א"א בשלמא ת"ק מזלפין קאמר'. מלשון זו נראה שלר"י ורבה ב"א נחא כיוון שת"ק לא עסק אלא בזילוף, דהיינו בימנית עליונה ולא בשמאלית עליונה. לעומת זאת לפי פירושו של ר"ח הוה ליה למימר א"א בשלמא ת"ק ביום הראשון קאמר, שהרי הדגש הוא על כך שת"ק לא עסק אלא ביום הראשון, דהיינו בימנית עליונה ולא בימנית תחתונה.